

COMUNICACIÓ

Francesc Calvo Ortega (Universitat de Barcelona): *Treball col·lectiu, sociabilitat i cultura popular: la reconstrucció de la memòria obrera*

A partir d'un essencialisme metodològic, la historiografia contemporània ha abordat els esdeveniments històrics relacionats amb el treball per mitjà d'una certa fenomenologia del moviment obrer, posant en pràctica per damunt de tot un sistema deductiu d'anàlisi enfocat cap a la infraestructura econòmica, i alhora, deixant de banda aproximacions «menys marxistes» com ara la cultura i l'antropologia de les pràctiques laborals en els mecanismes de reproducció social, és a dir, un apropament, «més empíric» i visible, en l'estudi de les relacions, els símbols i les representacions de les classes populars al marge de la gran mitologia que ha envoltat històricament la classe obrera. En aquest sentit, tota una sèrie de rituals, mites i herois ha estat el basament pel qual la pròpia classe ha inventat el somni de la seva pròpia història obviant –des de perspectives, històriques, sociològiques o etnològiques– la mobilitat, la recomposició social, la complexitat del espai, els suports d'identificació, etc.; així mateix, s'ha de tenir en compte la sociologia de les organitzacions i les empreses: les xarxes de sociabilitat més internes dels grups tant a dins com a fora de la fàbrica.

A més d'un desplaçament epistemològic que modificaria l'estatus de les investigacions cal, per altra banda, abordar el testimoni dels actors no tant en el sentit de trobar el fil tensat d'una possible consciència obrera, recoberta d'una gran varietat d'elements imaginaris, en el procés el·laborador que la restitueix històricament, sinó, més aviat, la reapropiació de la seva història –per altra banda, força submissa a les lògiques del paternalisme industrial i negada o mistificada per la cultura d'empresa–: la memòria obrera necessita fer-se entendre i reconstruir-se ella mateixa com a col·lectiu refusant la memòria edificada pels «altres». Es tracta de processos socials –tenint en compte els agents que hi participen, com ara la individualització o la

privatització de l'existència col·lectiva— que afavoreixen una filosofia del món social obrer que va més enllà del encaixament analític de les relacions de classe racionalitzades pel marxisme.

El costum d'estudiar la cultura obrera sovintejant arxius, autobiografies, informadors que han viscut l'època en qüestió, etc., ha aportat una gran dosi de visibilitat del col·lectiu obrer en els espais marcats en general per la dominació social en el territori, tant pel que fa referència a la colònia industrial com a la sindicalització massiva o les comunitats «roges». Estudis que amb el temps s'han tornat epistemològicament confortables i per tant amb una certa habitud a optar per objectes d'anàlisi de gran abast —mines, siderúrgies, tallers navals, ciutats-fàbriques i figures de l'ordre productiu integrades en un univers professional basat en l'assimilació: militant sindical, home de partit, obrer qualificat—, fa necessari, més que no pas un inventari de les formes de sociabilitat obrera en l'àmbit de l'hegemonia social de classe, una anàlisi de les sociabilitats obreres, en els espais d'existència on el col·lectiu ha investit l'empremta del seu estil de vida.

La investigació de la sociabilitat obrera hauria de tenir com a punt de partida la rectificació d'una historiografia durant molt de temps assimilada al concepte de «classe» i de «moviment obrer» i la seva visió reduccionista de l'acció col·lectiva i de la diversitat de les comunitats obreres i el caire sovint minoritari de les organitzacions sindicals i polítiques en l'interior d'aquest context que en el fons —tot i que d'una forma diferenciada— no deixa d'estar polititzada. Un dels aspectes fonamentals de la recerca sobre la sociabilitat més enriquidor per a la «història obrera» fa referència al lloc comú on es desenvolupen les pràctiques sociables i la disponibilitat a l'acció col·lectiva, que no deixa de ser el primer pas cap a la política: el lloc de contacte entre les xarxes de relacions personals en l'àmbit de la vida quotidiana i del treball en l'espai de producció i les activitats elementals del moviment obrer.

La historiografia obrera tradicional, encara present en la comunitat científica i acadèmica, pateix d'una certa dificultat quan tracta d'analitzar aquestes manifestacions micro-socials. Llurs mètodes de recerca privilegien esdeveniments històrics

centrats principalment en organismes amb un nom, un discurs àmpliament difós, un finançament important i uns personatges que representen els col·lectius dins de les organitzacions formals. Aquesta forma d'investigar és clarament insuficient si el que es vol és donar compte de les manifestacions elementals de l'acció col·lectiva que apareixen en un moment donat en els documents però que per diverses causes desapareixen per, després d'un període d'absència, reapareixer modificades i reconeixibles en una altra forma renovada de mobilització social. La interacció entre agrupacions espontànies i estructures d'organització políticament el·laborades és un aspecte principal en la història obrera. Per exemple, l'encreuament entre els llocs de sociabilitat i l'acció col·lectiva que desemboquen, d'una forma o d'una altra, en disputes de caire polític, el trobem, al costat d'episodis excepcionals –com ve a ser una crisi de subsistència–, en els moviments centrats en els barris de les ciutats dels quals, tot i la manca d'estudis pormenoritzats sobre el tema, podem distingir una successió de procediments socialment «consuetudinaris». Es tracta de murmuracions sobre l'encaïment de la vida, concentracions davant de les tendes que venen el pa, reivindicacions per part dels treballadors del port demanant un subsidi, reivindicacions als ajuntaments sobre el racionament i la regulació dels preus, contra els especuladors i tots aquells que acaparen productes de primera necessitat, i un llarg etcètera.

Cal retenir de tot això la idea que aquests tipus d'esdeveniments són una potencial força clara de mobilització però que –per l'idiosincràtic estil de vida i la forma procedir– són independents de la voluntat de les organitzacions polítiques i sindicals i per tant queden la major part de les vegades al marge del reconeixement institucional quasi sempre pel to violent i no dirigit de les seves accions. Un altre exemple, però aquesta vegada en sentit invers. La participació de les dones en les accions és difícil de glossar al detall perquè les fonts escrites concentren llur atenció en els dirigents de les organitzacions establertes en el àmbit del treball. Tanmateix, les accions col·lectives de les dones quasi mai són jutjades de criminals o revolucionàries per part de la policia i aquest és un dels principals motius que fa que no apareguin en els seus informes.

Una perspectiva «binària» de la història obrera reclou en un camp tancat de representacions performades tot el conjunt de la classe treballadora fonamentant el desenvolupament de la seva existència en un «món» apart, enfrontada a l'altra meitat, el patronat i els seus correligionaris, i tenint com a objectiu de base la consecució d'una protecció social de grup, finalitat hegemònica que dona sentit a la lluita de classes dirigida pels partits i els sindicats. Progressivament, doncs, la historiografia ha perfilat una representació simbòlica de la classe obrera reproduïda històricament de forma repetitiva, homogeneïtzada per una trajectòria col·lectiva i determinista en una cultura unificant i específica i que té, com a punt cronològic de partida, els primers anys de la Revolució Industrial.

Una imatge fortament simbòlica és la d'un hipotètic «forti obrer» que, mitjançant un messianisme doctrinal revolucionari, ha imposat a gran part dels historiadors tota una temàtica obrera en termes d'economia política i social que, a l'interior del marc inductiu de llurs investigacions, ha arribat a transformar els col·lectius de treball en col·lectius de lluita, polaritzant una cultura política en base a l'oposició de classes. Les implicacions teòriques d'aquesta transformació en el camp de la història no deixen de tenir unes conseqüències negatives per aquesta disciplina que encara avui perduren. En primer lloc, perquè l'experiència de lluita que es dona a l'interior de la fàbrica ha estat reduïda *de facto* a una pugna «essencialista» –en el sentit que ve donat pel simbolisme de la lluita de classes– entre les estratègies patronals i les estratègies sindicalistes. Aquesta perspectiva circumscriu l'anàlisi històric únicament a una part de tot el complex d'esdeveniments que es donen en conjunt en l'extens camp fenomenològic de l'ordre productiu: la dimensió conflictiva. En segon lloc, pocs consideren l'empresa com un àmbit de pràctiques obreres que porten al canvi social i cultural sinó, més aviat, com un lloc on es donen unes mutacions tecnològiques i de procés de treball. Així, doncs, es tracta d'un fort coneixement dels col·lectius de treball com a moviment obrer, les condicions de treball o llur consciència de classe però, al mateix temps, d'un relatiu desconeixement de la identitat i de la cultura obrera, de les relacions de treball i de sociabilitat, tant a dins com a fora de la fàbrica.

Un dels aspectes que ha contribuït fortament a la personalització de la fàbrica i a la mitificació de l'empresari i del col·lectiu obrer ha estat, sens dubte, el «familiarisme» de classe adoptat en una doble vessant: per un costat, es tracta del nucli simbòlic que, al voltant dels col·lectius de treball, apareix com la «gran família obrera», l'associacionisme del segle XIX i la partença al partit polític del segle XX com a pols d'atracció de la fraternitat de tots els «camarades». Per un altre costat, i en la mateixa època, sobresurt l'atmosfera familiar que impregna la fàbrica i que s'ha conegut com a «paternalisme». Però tal estratègia general, històricament, va més enllà de l'exaltació, en termes morals, dels valors que el col·lectiu obrer ha d'assumir en el treball i en la vida quotidiana. Aquesta part té més a veure amb una posada en pràctica dels prejudicis característics de la burgesia –que veu la cultura de la classe obrera com una cultura de cabaret perillosa e incontrolable– que no pas amb el que realment eren llurs objectius fonamentals: la reproducció de la força de treball per mitjà de l'estructuració familiar dels col·lectius obrers.

D'aquí es pot deduir una «paternofília» centrada en tàctiques d'endogàmia social, i endotècnica, amb la doble finalitat d'assegurar una mà d'obra estable, qualificada i dependent amb combinació amb l'ordre social i productiu. La constitució de veritables «dinasties obreres» facilitaràn al llarg del temps una sociabilitat intensa: al cor d'una concòrdia en les relacions socials dins i fora de la fàbrica emergeixen, amb tota la força de llur poder establert per consens, l'homogàmia corporativa, l'arrelament geogràfic, l'herència professional, les estratègies familiars i matrimonials, la continuïtat del teixit social, el control obrer sobre les filiacions d'aprenentatge, etc. La promoció de l'obrer dins del taller, el treball conjunt de pares i fills en una mateixa unitat productiva, entre d'altres casos, faciliten enormement la reproducció a l'interior dels tallers, i de les oficines, de les relacions d'autoritat de les famílies i llur identificació amb la casa comuna que és la fàbrica –les relacions entre pares i fills adquireixen en la pràctica el mateix sentit que les relacions entre el patró i els obrers. No cal dir que tot i que aquestes estratègies desenvolupades en l'ordre de la producció

forcen el respecte i el compromís del patró, per altra banda, i en el que seria un doble joc, oculten les «realitats de la fàbrica». És, ni més ni menys, el resultat d'un contracte tàcit, entre les dues parts, en el qual cadascú amolla el seu interès: els obrers poden garantir la continuïtat social de llurs llinatges i llurs institucions i el patró, a la vegada, legitima el lliure ús de la força de treball.

Tot això posa sobre la taula la problematització històrica de la realitat i l'autonomia de la cultura i la consciència del món obrer. I l'evidència primera és que la fàbrica socialitza mantenint institucions força tradicionals: el treball, la família, l'escola, la religió, l'hàbitat... és així com el patró controla els temps i els ritmes de la socialització i, al mateix temps, en controla l'estructura deixant poc espai per a les singularitats obreres. Però, aquesta problematització a partir de la qual es mistifica tota una historiografia encarada a explicar els grans moviments obrers –dels que es dedueixen unes lluites que haurien forçat a la burgesia a cedir en benefici dels treballadors–, exclou una expressió veritable de la cultura popular requisada per la hegemonia patronal i per tant marginada de la memòria històrica.

Malgrat l'èxit sistemàtic que ha obtingut dins i fora de la fàbrica tant el paternalisme, com el taylorisme o el management empresarial, imposats en la base cultural dels col·lectius obrers, resta tota una altra cultura i una altra identitat històricament «flotant» que han produït certes experiències entre els nivells estructurals que l'empresa ha dominat, entre l'individual i el col·lectiu, entre l'espontaneïtat i la ideologia, entre l'autonomia i la norma. Potser és el moment d'un veritable treball, en alguns casos ja fa temps en marxa –vegeu l'annex bibliogràfic– de reapropiació de la memòria obrera a partir de perspectives ben diferenciades de les proporcionades pels estudis de les «cultures corporatives» o les «històries empresarials» així com de totes aquelles investigacions centrades en les «majories obreres».

Annex bibliogràfic

- BEAUD, S. i PIALOUX, M. *Retour sur la condition ouvrière*, Paris, Fayard: 1999.
- BROUSSE, V. i GRANDCOING, P., eds, *Un siècle militant. Engagement(s), Résistance(s) et Mémoire(s) au XXe siècle en Limousin*, Limoges: Presses Universitaires de Limoges, 2003.
- CALVO ORTEGA, F. «La organización del trabajo después del fordismo. Estrategias empresariales y procesos de subjetivación» a Fernández Steinko, A. i Lacalle, D., eds., *Sobre Democracia Económica. La democracia en la empresa*, Madrid: FIM/Viejo Topo, 2001.
- COTTEREAU, A. «Problèmes de conceptualisation comparative de l'industrialisation» a Magri, S. i Topalov, Ch. (drs.) *Villes ouvrières (1900-1950)*. Paris: L'Harmattan. 1989.
- «Déjà au XIXe, ouvriers et luttes urbaines...» Entrevista con Joëlle Jonathan) a Cherki, E. i Mehl, D. *Contre-pouvoirs dans la ville. Enjeux politiques des luttes urbaines*. Paris: Autrement. 1993.
- DONATI, M. *Coeur d'acier. Souvenirs d'un sidérurgiste de Lorraine*, Paris: Payot. 1994.
- FILLIEULE, O. *Stratégies de la rue. Les manifestations en France*, Paris: Presses de la FNSP, 1997.
- GAUTHIER, X. *Victoire Tinayre 1831-1895, Du socialisme utopique au positivisme prolétaire*, Paris: L'Harmattan, 1997.
- HALL, C. «The Tale of Samuel and Jemima: Gender and Working-Class Culture in Nineteenth-Century England» a Kaye, H. J. i McClelland, eds., *E. P. Thompson. Critical Perspectives*, Oxford: Basil Blackwell, 1990.
- LEMÉNOREL, A. «Le "Plateau", une sociabilité sous contrôle» a *Etudes Normandes*, 2, 1991.
- LEQUIN, Y. «Mémoire ouvrière, mémoire politique: à propos de quelques enquêtes récentes», *Pouvoirs*, 42, 1987.
- LÓPEZ SÁNCHEZ, P. *Un verano con mil julios y otras estaciones. Barcelona: de la Reforma Interior a la Revolución de Julio de 1909*. Madrid: Editorial Siglo XXI, 1993.
- MANN, P., *L'action collective. Mobilisation et organisation des minorités actives*, Paris: Armand Colin, 1991.
- PASSERINI, L. *Storia e soggettività: le fonti orali e la memoria*, Florència: La Nuova Italia, 1988.

- PERROT, M. «Les vies ouvrières», a *Les lieux de mémoire*, Nora, P., dir., III. *Les France*, 3. *De l'archive à l'emblème*, Paris: Editions Gallimard, 1992.
- PUDAL B., «Les dirigeants communistes: du «fils du peuple» à «l'instituteurs des masses», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 71-72, 1988.
- RETIERE, J.-N. *Identités ouvrières. Histoire sociale d'un fief ouvrier en Bretagne, 1909-1990*, Paris: L'Harmattan, 1994.
- SIERRA ÁLVAREZ, J. *El obrero soñado: ensayo sobre las disciplinas industriales paternalistas. Asturias 1860-1917*. Madrid: Editorial Siglo XXI, 1994.
- SCHWARTZ, O. «Zones d'instabilité dans la culture ouvrière», *Autrement*, 126, 1992.
- SÖDERSTRÖM, O. «Composer avec l'espace de l'urbanisme patronal: Notes sur la construction des identités dans les cités d'entreprise», *Géographie et Cultures*, 22, 1997.
- VERRET, M. *La culture ouvrière*. Paris: ACL. 1988.
- WEBER, F. «Nouvelles lectures du monde ouvrier: de la classe aux personnes», *Génèses*, 6, 1991.
- ZIMMERMANN, J.-B. «Nomadisme et ancrage territorial. Propositions méthodologiques pour l'analyse des relations firmes-territoires», *Revue d'Économie Régional et Urbaine*, 2, 1998.